

قدرت، ثروت، منزلت و قشر بندی اجتماعی

در صدر اسلام (عصر نبوی)

(این اثر از رساله دکتری هدیه تقوی بار اهنمایی سرکار خانم دکتر شهلا بختیاری گرفته شده است)

تالیف

دکتر هدیه تقوی - دکتر شهلا بختیاری

اعضای هیئت علمی دانشگاه الزهراء (س)

دانشگاه الزهراء
قدرت، ثروت، منزلت و قشر بندی اجتماعی در صدر اسلام (عصر نبوی)

تألیف: دکتر هدیه تقوی - دکتر شهلا بختیاری (اعضای هیئت علمی دانشگاه الزهراء (س))

ناشر: دانشگاه الزهراء (س)

طراح جلد: احسان پارسا

طراح صفحات: مؤسسه فنی چکاد

کارگاه چاپ و صحافی: هنگام

نوبت چاپ: اول / بهار ۱۳۹۹

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۴۷۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۱۱۴-۵۵-۴

مراکز پخش:

ونک، دانشگاه الزهراء (س) / تلفن: ۸۵۶۹۲۷۶۹-۸۸۰۴۸۹۳۳

میدان انقلاب، پاساژ ایران، طبقه اول، پلاک ۶۱، نشر دانا

تلفن: ۰۹۱۲۱۶۲۶۲۷۷-۶۶۵۷۴۷۸۱

وبگاه فروش اینترنتی: <http://research.alzahra.ac.ir>

سرشناسه: تقوی، هدیه، ۱۳۵۳

عنوان و نام پدیدآور: قدرت، ثروت، منزلت و قشر بندی اجتماعی در صدر اسلام (عصر نبوی) // هدیه تقوی - شهلا بختیاری.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه الزهراء (س)، انتشارات، ۱۳۹۹. مشخصات ظاهری: ۳۲۹ص.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۱۱۴-۵۵-۴، ۴۷۰۰۰ ریال. وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتاب حاضر در اصل رساله مولف در مقطع دکتری است.

موضوع: اسلام -- عربستان سعودی -- جنبه های اجتماعی -- تاریخ
موضوع: اسلام -- Saudi Arabia -- Social aspects -- History

موضوع: طبقات اجتماعی -- عربستان سعودی -- تاریخ
Social classes -- Saudi Arabia -- History

موضوع: طبقات اجتماعی -- جنبه های مذهبی -- اسلام
Social classes -- Religious aspects -- Islam

شناسه افزوده: بختیاری، شهلا، ۱۳۴۹- شناسه افزوده: دانشگاه الزهراء (س)، انتشارات

رده بندی کنگره: DS۲۴۴/۵۲ Alzahra University press

شماره کتابشناسی ملی: ۶۱۵۲۱۱۳ رده بندی دیویی: ۹۵۳/۸۰۳

فهرست مطالب

پیش‌گفتار.....	۷
مقدمه.....	۹
منابع تاریخ اجتماعی جزیره‌العرب.....	۱۲
منابع ادبی - اجتماعی تاریخ عرب.....	۱۶
فصل اول: ادبیات نظری و مفهومی پژوهش.....	۲۱
مقدمه.....	۲۱
۱-۱: قشربندی اجتماعی از دیدگاه ماکس وبر.....	۲۲
۱-۲: قشربندی اجتماعی از دیدگاه نظریه‌پردازان ساختی - کارکردی.....	۲۶
۱-۳: نظریه گروه‌های منزلتی وارنر.....	۲۸
۱-۴: مفهوم‌شناسی قشربندی اجتماعی.....	۳۰
۱-۵: مفهوم‌شناسی قدرت.....	۳۳
۱-۶: مفهوم‌شناسی ثروت.....	۳۴
۱-۷: مفهوم‌شناسی منزلت.....	۳۴
فصل دوم: اقشار اجتماعی در جزیره‌العرب پیشا و پسااسلامی.....	۳۷
مقدمه.....	۳۷
۲-۱: اقشار اجتماعی در منطقه حجاز.....	۳۸
۲-۱-۱: رؤسا و شیوخ قبایل.....	۳۸
۲-۱-۲: اشراف.....	۴۰
۲-۱-۲-۱: اشراف تباری.....	۴۱
۲-۱-۲-۲: اشراف فرهنگی.....	۴۳
۲-۱-۲-۳: اشراف اقتصادی.....	۴۵
۲-۱-۲-۴: اشراف نظامی.....	۴۷
۲-۱-۳: صاحبان حرف.....	۴۸
۲-۱-۴: فقرا و ضعفا.....	۴۹
۲-۱-۵: بردگان.....	۵۰
۲-۲: اقشار اجتماعی در منطقه شمال جزیره‌العرب پیش از اسلام.....	۵۲
۲-۳: اقشار اجتماعی در منطقه جنوب جزیره‌العرب پیش از اسلام.....	۵۵

- ۵۸..... ۲-۴: گروه‌های اجتماعی در عصر نبوی
- ۵۹..... ۲-۴-۱: رده‌های ایمانی
- ۶۰..... ۲-۴-۱-۱: مؤمنین
- ۶۳..... ۲-۴-۱-۲: مسلمین
- ۶۵..... ۲-۴-۱-۳: فاسقین
- ۶۷..... ۲-۴-۱-۴: منافقین
- ۷۰..... ۲-۴-۱-۲: اهل کتاب
- ۷۵..... ۲-۳-۲: رده‌های غیر ایمانی

۸۱ فصل سوم: قدرت و قشر بندی اجتماعی در جزیره‌العرب پیشا و پس‌اسلامی

- ۸۱..... مقدمه
- ۸۲..... ۳-۱: قدرت در منطقه حجاز
- ۸۲..... ۳-۱-۱: سیادت در قبایل بدوی
- ۸۵..... ۳-۱-۲: سیادت در قبایل حضری
- ۹۰..... ۳-۲: قدرت در منطقه شمال جزیره‌العرب قبل از اسلام
- ۹۳..... ۳-۳: قدرت در منطقه جنوب جزیره‌العرب قبل از اسلام
- ۱۰۰..... ۳-۴: توزیع قدرت در عصر نبوی
- ۱۰۰..... ۳-۳-۱: مفهوم‌شناسی امت واحده
- ۱۰۲..... ۳-۳-۲: مؤلفه‌های قدرت سیاسی از دیدگاه قرآن
- ۱۰۳..... ۳-۳-۲-۱: مالکیت مطلق خداوند
- ۱۰۴..... ۳-۳-۲-۲: مالکیت مردمی
- ۱۰۴..... ۳-۳-۲-۳: حق‌مداری
- ۱۰۶..... ۳-۳-۲-۴: هدایت‌محوری
- ۱۰۷..... ۳-۳-۲-۵: امانتداری حاکم
- ۱۰۸..... ۳-۳-۳: تشکیل حاکمیت دینی در مدینه
- ۱۱۶..... ۳-۴: مقایسه تطبیقی سیادت در جزیره‌العرب قبل و بعد از اسلام

۱۱۹ فصل چهارم: ثروت و قشر بندی اجتماعی در جزیره‌العرب پیشا و پس‌اسلامی

- ۱۱۹..... مقدمه
- ۱۲۰..... ۴-۱: نظام اقتصادی در جزیره‌العرب قبل از اسلام
- ۱۲۰..... ۴-۱-۱: اقتصاد تولیدی
- ۱۲۱..... ۴-۱-۱-۱: کشاورزی
- ۱۲۵..... ۴-۱-۱-۲: دامداری
- ۱۲۶..... ۴-۱-۱-۳: صنایع دستی
- ۱۲۹..... ۴-۲: اقتصاد پولی
- ۱۳۰..... ۴-۲-۱: کنز (پول راکد)
- ۱۳۱..... ۴-۲-۲: تجارت
- ۱۳۸..... ۴-۲-۳: سرمایه ربوی
- ۱۴۰..... ۴-۳: اقتصاد توزیعی
- ۱۴۰..... ۴-۳-۱: توزیع مزارع و باغات در جزیره‌العرب قبل از اسلام
- ۱۴۴..... ۴-۳-۲: تملک بر چاه‌های آب

۱۴۶ ۴-۳-۳: توزیع درآمدها
۱۴۸ ۴-۴: تأثیر توزیع ثروت بر قشربندی اجتماعی در جزیره‌العرب قبل از اسلام
۱۵۱ ۴-۵: سبک زندگی اقشار اجتماعی در جزیره‌العرب قبل از اسلام
۱۵۷ ۴-۶: نظام اقتصادی و گروه‌های اجتماعی در عصر نبوی
۱۵۷ ۴-۶-۱: اقتصاد تولیدی
۱۵۷ ۴-۶-۱-۱: کشاورزی
۱۵۹ ۴-۶-۱-۲: صنایع دستی
۱۶۱ ۴-۶-۱-۳: اهمیت کسب و کار
۱۶۴ ۴-۶-۲: اقتصاد پولی در عصر نبوی
۱۶۴ ۴-۶-۲-۱: تأسیس بیت‌المال
۱۶۵ ۴-۶-۲-۲: تحریم کنز
۱۶۶ ۴-۶-۲-۳: تحریم ربا
۱۶۸ ۴-۶-۲-۴: تجارت
۱۷۰ ۴-۶-۲-۵: تعدیل و تحریم معاملات اقتصادی
۱۷۱ ۴-۷: اقتصاد توزیعی در عصر نبوی
۱۷۲ ۴-۷-۱: اصل خدا مالکی
۱۷۲ ۴-۷-۲: اخذ وجوهات مذهبی
۱۷۳ ۴-۷-۲-۱: اخذ زکات و نحوه توزیع آن در جامعه
۱۷۴ ۴-۷-۲-۲: خمس و موارد مصرف آن
۱۷۵ ۴-۷-۲-۳: سیاست‌های تشویقی پیامبر ﷺ جهت گردش ثروت در جامعه
۱۷۸ ۴-۷-۳: درآمدهای جامعه عصر نبوی و نحوه توزیع آن‌ها
۱۷۸ ۴-۷-۳-۱: غنایم جنگی
۱۸۰ ۴-۷-۳-۳: جزیه
۱۸۷ فصل پنجم: منزلت و قشربندی اجتماعی در جزیره‌العرب پیشا و پسالاسلامی
۱۸۷ مقدمه
۱۸۸ ۵-۱: معیارهای منزلتی و قشربندی اجتماعی در جامعه عرب پیشااسلامی
۱۸۸ ۵-۱-۱: نسب
۱۸۹ ۵-۱-۱-۱: سلسله‌مراتب نسبی در ساختار اجتماعی عرب پیشااسلامی
۱۸۹ ۵-۱-۱-۱-۱: اشراف و بزرگان
۱۹۰ ۵-۱-۱-۱-۲: کنیز زادگان
۱۹۱ ۵-۱-۱-۱-۳: موالی
۱۹۳ ۵-۱-۱-۱-۴: بردگان
۱۹۴ ۵-۱-۱-۲: اهمیت نسب در مناسبات اجتماعی پیشااسلامی
۱۹۷ ۵-۱-۲: حسب
۱۹۸ ۵-۱-۲-۱: بخشش و جود
۲۰۱ ۵-۱-۲-۲: امانتداری
۲۰۲ ۵-۱-۲-۳: وفاداری
۲۰۳ ۵-۱-۲-۴: سنت جوار
۲۰۴ ۵-۱-۲-۵: مهمان‌نوازی
۲۰۶ ۵-۱-۲-۶: فصاحت و بلاغت

۲۰۹ شجاعت و سلحشوری.....	۵-۱-۲-۷
۲۱۳ مفاخرہ.....	۵-۲
۲۱۵ منافرہ.....	۵-۳
۲۱۷ تأثیر حسب و نسب بر پایگاہ اجتماعی افراد پیش از اسلام.....	۵-۴
۲۲۲ بہ حاشیہ راندن مفاخرات نسبی در قرآن.....	۵-۵
۲۲۴ حفظ حدود نسب در قرآن.....	۵-۵-۱
۲۲۸ منزلت و قشربندی اجتماعی در عصر نبوی.....	۵-۶
۲۲۸ کرامت انسانی در قرآن و سیرہ پیامبر ﷺ.....	۵-۶-۱
۲۳۱ ایمان و عمل صالح در قرآن و سیرہ نبوی.....	۵-۶-۲
۲۳۴ گروہہای منزلتی در عصر نبوی.....	۵-۷
۲۳۵ صالحان.....	۵-۶-۲-۱-۱
۲۴۶ گروہہای غیرمنزلتی در عصر نبوی.....	۵-۶-۲-۲
۲۴۶ غافلان.....	۵-۶-۲-۲-۱
۲۴۷ فاسقان.....	۵-۶-۲-۲-۲
۲۴۹ ظالمین.....	۵-۶-۲-۲-۳
۲۵۱ طغیانگران.....	۵-۶-۲-۲-۴
۲۵۹ نتیجہ.....	
۳۲۱ منابع.....	

پیش‌گفتار

تحقیق و پژوهش در حوزه تاریخ اجتماعی و توجه به حضور و نقش مردم به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نیروهای محرک تاریخ، در عین سودمندی و جذابیت، دشواری‌هایی نیز به همراه دارد. مسیری که تاریخ تاکنون طی کرده تأکید بر حوادث و رخداد‌های سیاسی و بهادادن بیش‌ازحد به نقش حاکمان در جوامع مختلف بوده است. این نوع نگاه از گذشته تاکنون در رویکرد غالب مورخان و پژوهشگران به تاریخ محرز بوده و سبب کم‌توجهی به نقش مردم در تاریخ شده است. همین امر، پژوهش در حوزه تاریخ اجتماعی را به‌خصوص در مورد جوامع گذشته که امکان انجام تحقیقات میدانی درباره آن‌ها وجود ندارد، با دشواری‌هایی مواجه کرده است. چنین مشکلاتی برای تحقیق در تاریخ اجتماعی عرب قبل از اسلام و اوایل دوره اسلامی که کتابت و ثبت وقایع وجود نداشت، دوچندان شده است. به‌رغم تنوع متون تاریخی و ادبی درباره منطقه حجاز قبل و بعد از اسلام، اطلاعات موثق و دست اول در مورد مناطق شمال و جنوب جزیره‌العرب به‌ویژه در حوزه تاریخ اجتماعی کم است. با اینکه در منطقه جنوب کتیبه‌های باستانی که مبین تاریخ و تمدن این سرزمین است، وجود دارد، جز تحقیقات معدودی از خاورشناسان، تحقیق و پژوهش‌چندانی در مورد آن‌ها صورت نگرفته است. به همین سبب، اطلاعات تاریخ اجتماعی و فرهنگی این سرزمین و حتی منطقه حجاز را باید در متون پیرامونی تاریخ به‌خصوص متون ادبی و جغرافیایی جست‌وجو کرد. نگارنده نیز تلاش نموده با مراجعه به متون پیرامونی در خلال اشعار، امثال، توصیف مکان‌های جغرافیایی و... بر لایه‌های اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی که در ایجاد قشربندی اجتماعی در جامعه مؤثر بودند، دست یابد و اثر حاضر را به علاقه‌مندان این حوزه تقدیم نماید.

این مهم در سایه راهنمایی‌های استاد فرزانه جناب آقای دکتر علی‌محمد ولوی محقق شد. اهتمام ایشان در هدایت دانشجویان به سمت‌وسوی مطالعات بینارشته‌ای و روشمند، این فرصت را برای بنده نیز فراهم آورد تا پژوهش و تحقیقی مختصر در این زمینه انجام دهم. بهره‌مندی از

نکتہ سنجی، دقت نظر و ظرافت‌های عالمانهٔ این استاد بزرگوار روشنی‌بخش مسیر علمی بنده در بیش از یک دهه شاگردی در محضر ایشان بوده است. از تمامی زحمات این استاد بزرگوار سپاسگزارم و برای ایشان طول عمر باعزت آرزومندم. همچنین از استاد ارجمند سرکار خانم دکتر بختیاری که با خلوص نیت و حمایت معنوی در انجام این پژوهش دشواری‌های مسیر را برایم آسان کردند، صمیمانه تشکر و قدردانی می‌کنم.